

7. *Москалець В. П.* Психологічне обґрунтування української національної школи / В. П. Москалець. – Львів : Світ, 1994. – 119 с.
8. *Розумний М.* Національна ідея: Етапи розвитку/ М. Розумний // Наука і суспільство. – 1996. - № 1 – 2, С. 68 -79
9. *Тертерян И.А.* Мигедь де Унамуно Испытание историей: Очерки исп. лит. XX в. / А.И.Тертерян – Москва: Наука, 1973.- С.75 -129
10. *Франко І.Я.* Одвертий лист до галицької української молодіжі // І.Я. Франко Збір. тв.: У 50 тт. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45.- С.401 – 409
11. *Франко І.Я.* З кінцем року // І.Я. Франко Збір. тв.: У 50 тт. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 48.- С.96-108
12. *Шевельов Ю.* Кулішеві листи і Куліш у листах [Електронний ресурс] / Ю. Шевельов. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrcenter.com>

УДК 101:572.053.21.5

Плахіна Т.С.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЦІННІСНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ДИТИНСТВА

В роботі досліджується ціннісно-антропологічний контекст розвитку дитинства. Описується значення антропологічного розвитку дитини на формування ціннісних орієнтирів останньої. Особливої уваги приділено ролі оточення на формування ціннісно-антропологічних установок дитинства та класифікації цінностей та аналізу ролі дорослих у формуванні ціннісних орієнтацій дітей. Виявлено переваги когнітивного наповнення та фактичного існування (прояву) ціннісних орієнтацій в житті дитини. Здійснено науковий аналіз ситуації розвитку дитини, що підтвердив деформацію або гальмування в практиці антропологічного простору дитини системи ціннісних орієнтирів і це виступає фактором «загрози» повноцінного ціннісного розвитку дитини і потребує посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії антропологічного формування та ціннісних орієнтацій, пошуку засобів ефективного розвитку ціннісно-антропологічних напрямів дитинства.

Ключові слова: *система ціннісних орієнтацій, поле цінностей дитини, ціннісно-антропологічний розвиток.*

Плахіна Т.С. *Ценностно-антропологический контекст развития детства.*

В работе исследуется ценностно-антропологический контекст развития детства. Описывается значение антропологического развития ребенка на формирование ценностных ориентиров последнего. Особого внимания уделено роли окружения на формирование ценностно-антропологических установок детства и классификации ценностей и анализа роли взрослых в формировании ценностных ориентаций детей.

Выявлены преимущества когнитивного наполнения и фактического существования (проявления) ценностных ориентаций в жизни ребенка. Осуществлен научный анализ ситуации развития ребенка, подтвердил деформацию или торможения в практике антропологического пространства ребенка, системы ценностных ориентиров и это выступает фактором «угрозы» полноценного ценностного развития ребенка и требует усиления целенаправленных усилий в формировании адекватной атмосферы вокруг детства с целью усиления взаимодействия антропологического формирования и ценностных ориентаций, поиска средств эффективного развития ценностно-антропологических направлений детства.

Ключевые слова: система ценностных ориентации, поле ценностей ребенка, ценностно-антропологический развитие.

Plahina T. Value-anthropological context of childhood. In this work, the value-anthropological context of childhood development is explored. The significance of the child's anthropological development for the formation of the value orientations of the latter is described. Special attention is paid to the role of the environment in the formation of the value-anthropological attitudes of childhood and the classification of values and analysis of the role of adults in the formation of value orientations for children. The advantages of cognitive filling and actual existence (manifestation) of value orientations in a child's life are revealed. A scientific analysis of the child's development situation has been carried out, the deformation or inhibitions in the practice of the anthropological space of the child, the system of value orientations has been confirmed, and this acts as a "threat" to the child's full value development and requires the intensification of purposeful efforts in the formation of an adequate atmosphere around childhood in order to enhance the interaction of anthropological formation and value Orientations, the search for means of effective development of the value-anthropological direction of childhood.

Key words: value orientation system, child's values field, value-anthropological development.

Постановка проблеми. Відомо, що система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості дитини та складає основу її світогляду, життєвої концепції, її стосунків з оточуючим світом та мотивації життєдіяльності. Ціннісні орієнтації – складне утворення, в якому можна виділити три основні компоненти: когнітивний, емотивний і поведінковий. Когнітивний – це елемент знання, емотивний – емоційна складова, витікаюча з оцінки; поведінковий – пов'язаний з реалізацією ціннісних орієнтацій в поведінці людини. Отже, ціннісні орієнтації відносяться до важливих компонентів структури особистості. По мірі їх сформованості можливо судити про рівень її розвитку. Треба зауважити, що розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості, показник міри соціальності. Стійка і несуперечлива сукупність ціннісних орієнтацій зумовлює такі якості особистості як цілісність, надійність, вірність певним принципам і ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів і цінностей, активну життєву позицію. Проте, існуючі на сьогоднішній день

дослідження майже не торкаються ціннісно-антропологічних характеристик особистості дитини. Що і зумовило актуальність дослідження.

Метою статті є пошук базових проблем ціннісно-антропологічного розвитку дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній момент проблеми ціннісно-антропологічного контексту розвитку дитинства є предметом дослідження фахівців багатьох галузей наукового знання – філософів, соціальних психологів, антропологів та ін. які розкривають різні аспекти цього процесу. Так, Коберник Л.О. у своїй статті «Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості» вказує на базову роль основних цінностей у формуванні особистості. Пісарєва О. у своїй роботі «Формування у старших дошкільників ціннісних орієнтацій у спілкуванні з однолітками» показує значення оточення дитини у формуванні її базових цінностей.

Виклад основного матеріалу. На думку Піроженко Т., ціннісні орієнтації виступають характеристикою зростаючих можливостей дитини у свідомому виявленні психологічного простору «Я» [4, с. 131]. В ціннісних орієнтаціях відбивається рівень суб'єктної активності дитини, ступень дорослішання та гармонізації всіх психологічних надбань, що має прояв в поведінці, відносинах з іншими людьми, в пізнавальній та предметно-практичних видах діяльності. Розробка та обґрунтування методологічного інструментарію проблеми вивчення цінностей, якими керується дитина у повсякденному житті, спирається на позиції про те, що передумовами вироблення дітьми стійкого емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу й самого себе є: – прагнення до постійного відтворення дітьми позитивних переживань щодо свого «Я»; – здатність до узагальнення переживань, що виникає на в дитячому віці; – формування початкові форми рефлексії яка спирається на процес відділення часткової самооцінки від загальної. Процес цілеспрямованого аналізу ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання дитини, яке виконує в системі життєдіяльності дітей регулюючу дію, спрямував розробку комплексу діагностичного інструментарію для психологічного аналізу системи існуючих в реальному житті дитини цінностей в двох напрямках – широта та змістовна наповненість системи цінностей, яка існує в дитячій субкультурі життя («Поле цінностей» дитини) та психологічні особливості процесу становлення цінностей у дитини («Структурно-динамічні характеристики ціннісних орієнтацій» дитини) [4, с. 133]. Система координат поля цінностей дітей передбачає можливість врахувати існуючі в психологічній науці класифікації цінностей. Оскільки в основу аналізу ціннісних орієнтацій покладено їх суб'єктну значущість для самої людини, то саме дитина виступає вихідною точкою координат в оцінці змісту та структурно-функціональних особливостей ціннісних орієнтацій. За параметрами суб'єкта цінності поділяють на два класи: 1) цінності – блага, які відповідають потребам суб'єкта (дитини) і охоплюють як матеріальні так і духовні ресурси, продукти «споживання» та послуги у різних сферах реальної дійсності, так і сфері ідеального (уявлення, ідеї, ставлення тощо), як, наприклад, природні багатства так і створені людиною сфери (наприклад, витвори мистецтва); 2) цінності – регламенти, які відповідають регламентуючим орієнтирам суб'єкта в його діяльності щодо задоволення потреб і охоплюють морально-етичні, правові й естетичні норми та ідеали, звичаї та традиції.

На думку Горшкової О., ціннісно-антропологічні орієнтації базуються на пересіченні двох великих наочних областей: мотивації і світоглядних структур свідомості. На це треба звертати увагу при піднятті значимості родинного виховання у формуванні ціннісних орієнтацій особистості дитини [1, с. 4].

Сім'я – головний інститут з формування ціннісних орієнтацій і умова повноцінного розвитку підростаючого покоління. Сім'я – це мала соціальна група, система взаємовідносин подружжя, батьків і дітей, в якій дитина набуває свій перший досвід, опановує знаннями, способами поведінки, нормативними та ціннісними уявленнями. У сім'ї він знайомиться з звичаями та традиціями, які сприймаються його батьками, представниками старшого покоління як щось само собою зрозуміле. Вона складає основу духовного та морального розвитку людини, як домінуючого чинника формування ціннісних орієнтацій дитини.

В науковому аналізі ціннісно-антропологічних орієнтацій дітей, ми зупинились на цінностях, орієнтуючись на які, людина здійснює пошук та набуття смислу свого життя, а цей аспект є найважливішим на етапі їх становлення. Трактуючи процес становлення ціннісних орієнтацій як процесу, що розгортається у просторі і в часі, як процесу, що сам створює умови для свого наступного розвитку і служить у деякому роді причиною власного саморуху, підкреслює нашу позицію щодо ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання, який виявляє свою регулюючу дію в системі життєдіяльності дитини. Відносно завдань онтогенетичної характеристики процесу становлення ціннісних орієнтацій в поведінці дітей в різних видах діяльності й спілкуванні з оточенням ми бачимо специфіку їх прояву в наступній послідовності: – цінності, які реалізуються у переживаннях краси природи, краси мистецтва, тобто є цінностями переживання; – цінності, які реалізуються у відносинах людини до людини – любов, дружба, співчуття, тобто цінності спілкування; – цінності, які реалізуються в продуктивних творчих актах: працелюбство, творення, перетворення речей природи в процесі трудової діяльності, це – цінності творення; – цінності, які реалізуються у ставленні людини до ситуацій: цінності подолання обмежень людиною в ситуації, коли вона практично впливати на її зміну не може. В житті дитини цінності переживання, творення, подолання обмежень тісно переплетені та виявляються в активних формах взаємодії з оточенням та різних предметно-практичних, ігрових й образотворчих видах діяльності. Для наукового аналізу процесу становлення ціннісних орієнтацій дитини перспективним є використання означеної класифікації, оскільки надає можливість врахування вікових психологічних надбань віку – психологічних досягнень емоційного, когнітивного, вольового розвитку.

У розробці методичного інструментарію вивчення ціннісно-антропологічних орієнтацій дитини враховано представленість єдності в її компонентах: – когнітивному, пізнавальному компоненті, що характеризує змістову наповненість, насиченість системи ціннісних орієнтирів дитини та складається з оцінних суджень, знань про оточуючу дійсність та самого себе; – емоційному компоненті, що характеризує суб'єктивне, особистісне відношення до предмету оцінювання в оточуючій природній та соціальній дійсності та виражається у ступені емоційної насиченості в оцінних судженнях й знаннях; – поведінковому або діяльнісному компоненті, що характеризує

ступінь включеності й насиченості оцінних суджень в реальній життєдіяльності дитини та аналізується по ступеню сформованості вольових, регулятивних механізмів поведінки дитини в різних специфічно дитячих видах діяльності. Праксеологічна, діяльнісна насиченість оцінних суджень, що характеризують ціннісні орієнтири дитини, демонструють готовність діяти певним чином стосовно себе або об'єкта, який має для людини особистісну значущість.

Виявлення емоційних переваг, когнітивного наповнення та фактичного існування (прояву) ціннісних орієнтацій в житті дитини дозволяє розрізнити емоційні, когнітивні та регулятивні якісні характеристики в структурі ціннісних орієнтацій дитини та відокремити «значимі», «знані» та «дієві» цінності. Аналітична перевірка зв'язків між вказаними структурними характеристиками ціннісних орієнтацій дитини вказує на неузгодженість та когнітивний конфлікт між емоційною, когнітивною та регулятивною складовою цінностей дітей. Доведено, що розвиненість у ціннісно-смісловій сфері особистості дитинисистеми цінностей потребує формування особливої якості – єдності її структурних компонентів, що забезпечує дієвість їх реального функціонування в житті дитини.

Щодо характеристики усвідомлення на сучасному етапі розвитку суспільства духовних аспектів в житті дитини та відповідального ставлення дорослих до забезпечення умов розвитку сутнісних ціннісних орієнтацій дітей, підтверджено деформацію або гальмування в практиці освітнього простору суспільства системи ціннісних орієнтирів дорослих (батьків та педагогів) і це виступає фактором «загрози» повноцінного психічного розвитку дитини і потребує посилення цілеспрямованих зусиль у формуванні адекватної психологічної атмосфери навколо дитинства з метою посилення взаємодії родинного і сімейного виховання, пошуку засобів ефективного розвитку відповідальності дорослих за якісний гармонійний психічний, фізичний та духовний розвиток дитини [3, с. 107].

Гуманізація відносин – це піднесення особистісної гідності людини: сприймання і ставлення до неї як до найвищої життєвої цінності. Саме за цих умов кожна дитина має можливість актуалізувати своє прагнення до продуктивної діяльності, привласнювати соціально значущі надбання інших людей, отримує все необхідне для розвитку у своєму віці, реалізує свої потенційні можливості та здібності, стає творчою особистістю, регулює власну діяльність та поведінку на основі ціннісних орієнтирів.

Горшкова О. підкреслює, що недостатньо тільки одного розуміння батьками та родиною своєї ролі в цій нелегкій справі [1, с. 5]. Необхідно відповідний рівень моральної, естетичної, правової культури самої родини як середовища та суб'єкта ціннісного виховання. Саме батьки всіляко сприяють формуванню в дітей національної свідомості та самосвідомості, національного менталітету. Їх призначення в перетворенні культури як системи духовно – моральних цінностей в індивідуальну культуру особистості та поведінку дитини, передачі в їх свідомість і почуття цінностей, розвиток на цій основі потреб, інтересів, мотивів, звичок, формування загальнолюдських цінностей, високої моральної позиції та постійного прагнення до саморозвитку та самовдосконалення. Отже, на відміну від суспільного, родинне виховання засноване на відчуттях любові, взаємної пошани. Саме вони визначають етичну основу дорослості.

Звідси, можливо дійти до висновку, що найважливішою функцією родини у формуванні ціннісних орієнтацій дитини, є закладка етичного фундаменту її особи: засвоєння нею простих норм моральності (доброзичливості, правдивості, чуйності), емоційно-ціннісних уявлень і етичних відчуттів. Саме у сім'ї вона набуває навички спілкування з близькими людьми, отримує уроки любові до старших, співчуття, взаєморозуміння, іншими словами, проходить школу безпосереднього практичного гуманізму у взаєминах з людьми.

І якщо на ранніх етапах становлення сім'я щось недодала в цьому плані, несформованість етичних цінностей і етичних відчуттів, що складають основу ціннісних орієнтацій, може позначатися впродовж всього життя, проявляючись у нездатності до глибоких відчуттів дружби, любові, співчуття, патріотизму тощо.

Не менш важливе значення у формуванні ціннісних орієнтацій дитини має сімейний клімат, який базується на емоційних взаємовідносинах між батьками, що визначається особливостями сімейного впливу на всіх членів родини. Відомо, що позитивні взаємовідносини між ними сприяють розвитку співпраці та більш високому рівню організації будь-яких сторін сімейного життя. Особливо сильного впливу на формування ціннісних орієнтацій дитини сприяє правильно організоване дозвілля.

Роздивляючи фактори родинного виховання, які впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості, неможна не сказати про характеристики особистості батька та матері, рисах їх характеру, образу життя та батьківського авторитету.

Ці фактори можуть впливати на процес формування ціннісних орієнтацій наступним чином:

- ~ бути взірцем поведінки для дитини;
- ~ стати авторитетом, а може й ідеалом, підвищуючи при цьому ефективність впливу на особистість.

Говорячи про формування ціннісних орієнтацій особистості, не можна обминути питання про сімейні традиції.

Отже, соціально-культурно-моральний досвід родини з формування ціннісних орієнтацій спирається на наступні принципи:

- ~ трансляцію духовно-моральної спадщини від одного покоління до іншого. До нього входить: рідна мова, моральний приклад, поважливе ставлення один до одного у родині, патріотизм, мужність, любов до Вітчизни, святість сімейних вузів і родинних зв'язків, кодекс гідності, толерантність;

- ~ трансляцію культурних цінностей: виховання ціннісного відношення до предметів матеріальної, духовної культури, оточуючого середовища, виховання здорового способу життя на прикладах фізичного удосконалення, краси, доброчинності;

- ~ трансляцію етичних норм: поведінка в суспільних місцях, дотримання ритуалів і церемоніалів, участь в обрядово-культури святах.

На думку Пісарєвої О., формування ціннісних орієнтацій зв'язане із збагаченням всього внутрішнього світу зростаючої дитини, розвитком її потреб, інтересів, мотивів. Становлення етичних ціннісних орієнтацій виражається у дітей в появі супідрядності, ієрархії мотивів поведінки, в якій етичні мотиви починають займати домінуюче

положення. Цінності спілкування – це ті значимі орієнтири процесу спілкування, які визначають не лише формальні, але і його основні змістовні характеристики [5, с. 188].

У спілкуванні базові цінності (такі як добро, краса, правда, свобода, любов, справедливість, рівність) знаходять себе в таких цінностях, які виявляються лише в процесі спілкування: тактовність, чуйність, запобігливість, чемність, коректність, ввічливість, поблажливність, делікатність, толерантність.

Антропологічний же контекст формування цінностей дитинства полягає у взаємному формуванні ряду біологічних факторів:

засвоєння на умовно-рефлекторному рівні дитиною ціннісних поведінкових зв'язків;

інтелектуальне сприйняття потреби базових цінностей. В даний час тривають суперечки про те, що ж таке інтелект. У понятті інтелект інтегруються проблеми на стику філософії, математики, фізики та інших наук, а також питання гуманітарії. Проте, пізнання інтелекту невіддільне від пізнання людини, її свідомості і мислення. Термін «інтелект» (intelligence) походить від латинського «intellectus» – що означає розум; розумові здібності людини. Інтелект ототожнюють з усіма можливостями людської свідомості, з розумовими здібностями людини. Обчислення, вираховування, оперування інформацією є лише окремі прояви людського інтелекту. Інтелект людини оперує словами (вербальний інтелект), образами (візуальний), поняттями і судженнями (логічний), оригінальними ідеями (творчий), рухами, діями власного тіла (фізичний), чуттями емоціями (емоційний), знаннями здобутими суспільством (соціальний). Природний інтелект є властивістю особистості, як живої біопсихосоціальної та одухотвореної істоти, яка здатна до самоусвідомлення та є єдністю раціонального і чуттєвого, теоретичного і практичного, знання і віри;

фізіологічне вмонтування (установлення) базових цінностей за допомогою психотипічного розвитку дитини фактично у кору головного мозку (сіру речовину).

Зазначені фактори антропологічного закладення базових цінностей особистості у процесі антропогенезу здійснюють формуючий вплив на розвиток та формування певної особистості.

Висновок:

Таким чином, опрацювавши вищезазначені матеріали, можна зробити наступні висновки:

1. Ціннісно-антропологічні орієнтації базуються на пересіченні двох великих наочних областей: мотивації і світоглядних структур свідомості. На це треба звертати увагу при піднятті значимості родинного виховання у формуванні ціннісних орієнтацій особистості дитини. Трактування антропологічного процесу становлення ціннісних орієнтацій як процесу, що розгортається у просторі і в часі, як процесу, що сам створює умови для свого наступного розвитку і служить у деякому роді причиною власного саморуху, підкреслює нашу позицію щодо ціннісних орієнтацій як системоутворюючого психологічного надбання, який виявляє свою регулюючу дію в системі життєдіяльності дитини.

2. Виявлення емоційних переваг, когнітивного наповнення та фактичного існування (прояву) ціннісних орієнтацій в житті дитини дозволило розрізнити емоційні,

когнітивні та регулятивні якісні характеристики в структурі ціннісних орієнтацій дитини та відокремити «значимі», «знані» та «дієві» цінності. Аналітична перевірка зв'язків між вказаними структурними характеристиками ціннісних орієнтацій дитини вказує на неузгодженість та когнітивний конфлікт між емоційною, когнітивною та регулятивною складовою цінностей дітей. Доведено, що розвиненість у ціннісно-антропологічній сфері особистості дитини системи цінностей потребує формування особливої якості – єдності її структурних компонентів, що забезпечує дієвість їх реального функціонування в житті дитини.

3. Антропологічний контекст формування цінностей дитинства полягає у взаємному формуванні ряду біологічних факторів: засвоєння на умовно-рефлекторному рівні дитиною ціннісних поведінкових зв'язків; інтелектуальне сприйняття потреби базових цінностей. фізіологічне вмонтування (установлення) базових цінностей за допомогою психотипічного розвитку дитини фактично у кору головного мозку (сіру речовину). Фактори антропологічного закладення базових цінностей особистості у процесі антропогенезу здійснюють формуючий вплив на розвиток та формування певної особистості.

Література:

1. Горшкова О.Г. Формування ціннісних орієнтацій особистості дитини в сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjErqSU94rUAhUH2SwKHXFVBFoQFgggMAA&url=http%3A%2F%2Fvirtkafedra.ucoz.ua%2Ffel_gurnal%2Fpages%2Fvyp181%2F45Gorshkova.pdf&usg=AFQjCNGsc0qOw02aqGy0S-Vhe5cbvyeoXw
2. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості / Л.О.Коберник // Наука і освіта // Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. – Одеса. – 2008. – № 4-5. – С.28- 33.
3. Коровка О.А. Шляхи формування життєвих цінностей в умовах модернізації освіти / Коровка О. А. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. за ред. С.С. Єрмакова – Х. : ХДАДМ (ХХІІІ), 2008. – № 11. – С. 105–110.
4. Піроженко Т. Проблема вивчення ціннісних орієнтацій дошкільників: пошук та результати дослідження / Т. Піроженко // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. – 2015. – Вип. 37. – С. 130-137.
5. Пісарєва О. Формування у старших дошкільників ціннісних орієнтацій у спілкуванні з однолітками // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – №10. – С. 187-197.
6. Токарева Л.Д. Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі / Токарева Л.Д. // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України – 2012. – № 8. – С.280 – 298.